

4. Подолян В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінничини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття / В. Подолян, В. Рекрут. – Вінниця : ПП Балюк. – 420 с.
5. Державний архів Київської області. – Ф. 10823. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 226.
6. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК : в 2 т. – 1918–1941. – К. : Политиздат Украины, 1976. – Т. 1. – С. 244.
7. Інформаційний бюлетень Вукоопспілки. – 1930. – № 5. – С. 8.
8. Григорович М. Здорове поповнення кооперативного апарату / М. Григорович // Кооперативне будівництво. – 1933. – № 1. – С. 23–26.
9. Інформаційний бюлетень Вукоопспілки. – 1930. – № 8. – С. 13.
10. Центральний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 298. – Оп. 6. – Спр. 15. – Арк. 2.
11. Оголошення правління ВУКС // Інформаційний бюлетень Вукоопспілки. – 1931. – № 6. – С. 15.
12. Державний архів Чернігівської області – Ф. Р 1367. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 3

УДК 334.735:94(477)«19»

ДІЯЛЬНІСТЬ МАСЛОРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х рр.

Т. В. Оніпко, кандидата історичних наук

Проблема насичення ринку в Україні якісними продуктами харчування все більше загострюється. Населення, особливо в період економічної кризи, змушене купувати ті товари та продукти, які в змозі витримати їх сімейний бюджет. Викликають занепокоєння як масові підробки повсякденних продуктів харчування, так і намагання ряду їх виробників отримати на цьому прибуток. Наразі складним є питання щодо забезпечення споживчого ринку якісними молочними продуктами, без чого не можуть обійтися передусім діти та люди літнього віку. До того ж, значне зростання цін на цей важливий продукт харчування змушує звернутися до історичного досвіду нової економічної політики, коли в конкурентній боротьбі з приватним сектором споживча кооперація намагалася випускати дешевше та якісніше вершкове масло.

Слід зазначити, що історіографія даної проблеми вкрай обмежена. У дослідженнях 1920-ті рр., які певним чином стосувалися виробничої діяльності кооперативних організацій, були лише окремі згадки про налагодження

маслоробної справи, оскільки автори здебільшого приділяли увагу розвитку борошномельної галузі споживчої кооперації [1]. Зрозуміло, що від безперервного забезпечення кооперативних хлібопекарень якісним борошном залежало забезпечення членів кооперації хлібною продукцією, ціна якої була менша від ціни ринку. Кооперативні періодичні видання побіжно висвітлювали досвід переробки молока та насичення ринку вершковим маслом [2]. Розрізнені матеріали про промислові підприємства споживчої кооперації у роки непу є у статистичних виданнях уряду УСРР [3, 4], але ці дані далеко не повні – не точні. Відтак вони не дають повного уявлення про діяльність маслоробних підприємств, створених за кошти кооперативних організацій.

Серед післявоєнних досліджень з історії споживчої кооперації, які містять згадки про створення кооператорами маслоробних підприємств у період непу, варто назвати працю російського вченого Я. А. Кістанова «Споживча кооперація СРСР. Історичний нарис» [5]. Зрозуміло, що автор намагався обґрунтувати

першочергове значення діяльності маслоробних заводів споживчої кооперації для забезпечення робітників на новобудовах першої п'ятирічки. Незважаючи на те, що розвідка політично заангажована і позначена класовим підходом, у ній міститься певний цифровий фактаж про внесок кооперативного маслотовиробництва у вирішення продовольчої проблеми та насичення внутрішнього ринку молочними продуктами, яких у містах у той період бракувало.

У студіях останніх десятиліть, присвячених історії української [6] та російської [7] споживчої кооперації в роки непу, про справу виробництва масла фіксуються певні згадки в контексті промислової діяльності кооперативних організацій. Варто виокремити розвідку В. В. Гольця, який аналізував досвід відродження кооперативної промисловості Лівобережної України в роки непу [8], проте специфіка налагодження маслоробної галузі лише фрагментарно окреслена. Відтак можна констатувати, що до цього часу питання історичного досвіду маслотовиробництва споживчої кооперації в період нової економічної політики практично не було предметом дослідження ні істориків, ні економістів.

Таким чином, метою статті є спроба висвітлити історичний досвід становлення маслоробної справи споживчої кооперації у другій половині 1920-х рр. і встановлення її значення для забезпечення населення промислових регіонів України.

Джерелом базою дослідження стали маловідомі або практично не відомі архівні документи, статистичні матеріали та періодичні видання, які дають можливість з'ясувати внесок маслоробних підприємств споживчої кооперації України у вирішення продовольчої проблеми протягом другої половини 1920-х рр.

Зазначимо, що становлення кооперативного маслотовиробництва відбувалося на тлі індустріалізації країни, тобто в умовах значної розбудови міст і збільшення чисельності робітничого класу. Без сумніву, це супроводжувалося зростанням потреб міського населення у продуктах харчування. Державне фінансування спрямовувалося на важку промисловість, відтак виробництво продуктів харчування сила-

ми споживчої кооперації республіки набувало важливого значення.

Варто зауважити, що промислові підприємства споживчої кооперації України, маючи на меті збільшення випуску товарів широкого вжитку та продуктів харчування, у другій половині 1920-х рр. були зобов'язані не лише враховувати ситуацію на споживчому ринку, але й виконувати партійно-державні директиви. Так, пленум ЦК КП/б/У (29 березня – 1 квітня 1926 р.) накреслив необхідність підвищення задоволення ринкового попиту на товари та продукти, відповідно йшлося про роль у цьому державних та кооперативних промислових підприємств [9, с. 418–419]. Ці завдання партійного керівництва УСРР також стосувалися і промислових підприємств споживчої кооперації.

На необхідності усунення причин і наслідків товарного голоду та стабілізації ринку наголошувалося у резолюції X Всеукраїнського з'їзду Рад від 13 квітня 1927 р. «Про організацію торгівлі й кооперацію». Акцентувалося на необхідності посилення уваги до промисловості з переробки сільськогосподарської сировини, адже ця справа, на думку більшовиків, була необхідною умовою подальшої інтенсифікації селянських господарств [10, арк. 56–56 зв.]. Відтак промислові підприємства споживчої кооперації України були зобов'язані суттєво активізувати переробну діяльність.

З огляду на необхідність забезпечення внутрішнього ринку якісними продуктами харчування та на виконання державних завдань протягом другої половини 1920-х рр. серед інших переробних галузей усе більших темпів у споживчій кооперації набирало виробництво масла. Керівництво центральної спілки споживчих товариств України – Вукопспілки (ВУКС) було змушене піти на розширення та вдосконалення маслопереробних підприємств, створених практично за кошти кооперативних організацій. На підтвердження цього є ухвалені рішенням ВУКС у квітні 1926 р. «План маслотовиробництва на 1926–1927 рр. та план технічного розвитку існуючих маслозаводів», розрахований на збільшення випуску продукції цих підприємств [11, с. 46–47].

За рахунок мобілізації коштів усередині системи, включно із внесками пайовиків, на кінець 1928 р. споживча кооперація вже мала у своєму підпорядкуванні 22 великі масло-робні заводи, які виготовляли вершкове масло як для вітчизняного споживача, так і для експорту [12, арк. 62]. Для вигіднішої реалізації селянами молока на місці та заохочення цим до розвитку сільського молочарства почали створювати молокозаводи райспоживспілки й окремі споживчі товариства. Практикою доведено, маслоробна справа виявилася досить рентабельною для споживчої кооперації України. У цілому, маслоробні підприємства допомагали державі вирішувати проблему забезпечення міського населення, передусім промислових центрів, маслом [13, с. 52]. Зазначимо: маслозаводи споживчої кооперації, більшість з яких належала Вукопспілки, охоплювали практично всі регіони республіки. Однак найбільше їх було у промислових районах, зокрема, Бригадирівський (Харківська округа), Васильківський та Веселівський (Запорізька округа), Верхньорогачівський і Високопільський (Херсонська округа), Володарський (Білоцерківська округа), Ганівський та Глобинський (Кременчуцька округа), Іванівський, Люксембурзький і Остгеймський (Мелітопольська округа), Красноградський (Полтавська округа), Миргородський (Лубенська округа), Покровський (Дніпропетровська округа) та ін. [14, арк. 60, 83, 99–100].

Щоб розширити виробництво масла, в якому були зацікавлені як кооператори, так і держава, необхідно вирішити проблеми сировинної бази та механізації молокопереробних заводів. З метою обговорення питання щодо ефективного проведення механізації масло-виробництва у споживчій кооперації сільсько-господарський відділ Вукопспілки 11 січня 1927 р. провів нараду за участю представників Народного комісаріату земельних справ, Народного комісаріату торгівлі УСРР і спеціалістів споживчої кооперації з виробництва масла. Для безперервного забезпечення переробних підприємств сировиною було вирішено за рахунок додаткового кооперування населення та їх паїв збільшити капіталовкладення в молокозбірні пункти при маслозаводах. Водночас

нарадою було затверджено план роботи Вукопспілки щодо механізації масловиробництва, включаючи його раціоналізацію. Ішлося про те, щоб зменшити транспортні витрати при перевезенні молока й охорони вершків від псування під час їх доставки від селянського господарства до заводу. Проведення цих заходів мало сприяти зниженню виробничих, транспортних та інших організаційних витрат і відповідно зменшенню вартості продукції маслозаводів і насиченню споживчого ринку [15, с. 23].

Слід зазначити, що влада надавала певну допомогу споживчій кооперації стосовно розширення та вдосконалення масловиробництва. Так, Наркомторг УСРР у плановому порядку постачав маслозаводам споживчої кооперації будівельні матеріали. Однак здебільшого кооператорам самим доводилося вирішувати проблему раціоналізації виробництва на маслозаводах. Наприклад, Харківська спілка будівельних кооперативних спілок «Комбудспілка» та державна артіль «Енергія» за кошти Вукопспілки влаштували на 5 маслозаводах опалення та вентиляцію. Протягом 1927–1928 рр. Харківський силікаттрест на прохання кооператорів допомагав постачати маслозаводи керамічними трубами і метляськими плитками (дрібноформатні тверді кахлі для підлоги, назва яких походить від німецького міста Метлах, де в середні віки було налагоджено їх виробництво). Вукопспілка мала угоди з Московським трестом «Москватоль», який сприяв у проведенні робіт щодо ізоляції холодильників і паропровідних труб на маслозаводах споживчої кооперації тощо [16, арк. 55].

Оскільки індустріалізація країни вкрай потребувала валютних надходжень, українські маслозаводи були залучені до виготовлення вершкового масла на експорт. Виконання цього важливого державного завдання потребувало від кооператорів забезпечення маслозаводів сучасним устаткуванням. За сприяння Наркомторгу УСРР протягом 1926–1928 рр. Вукопспілка завезла й устаткувала ряд маслозаводів машинами голландського та датського виробництва, запросивши для їх монтажу іноземних фахівців і оплативши цю роботу [17, арк. 26].

Варто зазначити, що протягом другої половини 1920-х рр., урахувавши попит європейських країн на вершкове масло, процес виробництва та збуту продукції маслозаводів споживчої кооперації України регулярно відстежувався не лише республіканськими, але й союзними вищими органами влади й управління. Так, на засіданні Центральної ради сприяння експорту при РПО СРСР 5 червня 1928 р. у порядку денному стояло питання про експорт масла з України. Це пояснювалося недодержанням з боку Наркомторгом УСРР та рядом кооперативних організацій республіки планових завдань з випуску масла на експорт. Зважаючи на перебої із заготівлями молока як сировинної бази виробництва масла, Народний комісаріат торгівлі УСРР і Вукопспілка були зобов'язані вжити заходи для максимального забезпечення селян, які здавали молоко на зливні пункти маслозаводів, макухою. Водночас РПО СРСР заборонила місцевим органам влади передавати маслозаводи, які перебували у віданні Вукопспілки, сільськогосподарській та молочарській кооперації. Зокрема, йшлося про незаконні рішення Маріупольського та Херсонського окрвиконкомів з цього приводу. Тобто у даному випадку держава намагалася гарантувати законні права Вукопспілки на молокозаводи, відкриті за кошти споживчої кооперації. Крім цього, з метою безперервного виробництва масла на експорт РПО СРСР дозволила Вукопспілці максимально використовувати належні сільськогосподарській кооперації молокозливні пункти шляхом укладання відповідних угод, а також вжити ряд заходів щодо відкриття нових молокозаготівельних пунктів, особливо в тих районах, де існувало недостатнє завантаження маслозаводів сировиною [18, арк. 25–25 зв.].

Протягом 1926–1928 рр. кооператори, враховуючи конкуренцію як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, змогли підняти якість вершкового масла, відтак вона не поступалася кращим сортам визнаного на той час міжнародними експертами новозеландського масла. Зазначимо, що цей факт офіційно підтвердили в Лондоні, де Вукопспілка збувала продукцію своїх маслозаводів. Лише протягом 1927 р. Вукопспілка завезла до Англії 9 тис. пудів

вершкового масла. На внутрішньому ринку продукцію маслозаводів кооператори реалізували суто через робітничі кооперативи, що свідчило про класовий принцип продуктового забезпечення населення. Характерно, що дотримання цього принципу зберігалось і на зовнішньому ринку. Так, у Лондоні вершкове масло споживчої кооперації УСРР реалізувалося лише через робітничу споживчу кооперацію [19, с. 60].

Важливою проблемою, яку доводилося вирішувати кооператорам у конкурентній боротьбі за споживача, було дотримання санітарних норм продукції переробних підприємств галузі. У своїй діяльності працівники молокозаводів споживчої кооперації в обов'язковому порядку мали враховувати розпорядження державних органів щодо якості молочної продукції. Так, спільна постанова Наркомату здоров'я, Наркомату земельних справ і Наркомату торгівлі УСРР від 7 квітня 1928 р. «Тимчасові правила, які регулюють склад і якість зернових продуктів, що підлягають продажу» акцентувала на необхідності боротьби з фальсифікацією молока та молочних продуктів [20, с. 249]. З огляду на це, продукція маслозаводів споживчої кооперації систематично підлягала контролю державними санітарними та ветеринарно-санітарними органами. Прикметно, що у процесі виробництва масла не допускалася добавка жодних консервуючих речовин, окрім солі для солоного масла. За невиконання зазначених правил масловиробники, у тому числі кооператори, мали притягатися до адміністративної відповідальності.

Безпосередньо маслоробні підприємства споживчої кооперації підпадали під дію постанови Наркомздоров'я та Наркомземсправ від 10 липня 1928 р. «Правила про влаштування та санітарний стан сироварних та маслоробних молочних заводів» [21, с. 458–461]. Державні, кооперативні та приватні установи, а також особи, що відкривали сироварні або маслоробні молочні заводи, мали в обов'язковому порядку зробити про те заяву місцевим органам здоровінспектур для отримання дозволу. Крім цього, обов'язковою умовою діяльності маслоробних і сироварних заводів мала бути наявність окремих приміщень для прийому

молока, миття посуду, а також льодників для зберігання масла. Держава таким чином намагалася контролювати дотримання санітарних норм у процесі випуску масла підприємствами всіх форм власності, що ще більше загострювало боротьбу на споживчому ринку. Щоб витіснити конкурентів з ринку, правління ВУКС було змушене регулярно перевіряти дотримання санітарних норм у процесі виробництва масла. Тому воно не лише вимагало від маслозаводів надавати щомісячні відомості про якість масла, але і перевіряло отримані зразки з місць у центральній лабораторії ВУКС [22, с. 344].

Як бачимо, протягом другої половини 1920-х рр. масловиробництво споживчої кооперації досягло помітних результатів, певною мірою сприяючи вирішенню продовольчої проблеми, забезпеченню населення в містах і промислових районах республіки висококалорійним продуктом. Проте до кінця непу масловиробництво так і не змогло стати самостійною галуззю господарської діяльності споживчої кооперації України, як це стало з хлібопеченням або громадським харчуванням. На нашу думку, цьому завадив брак коштів, необхідних для подальшого розширення мережі, забезпечення новітнім устаткуванням і збільшенням обсягів роботи маслоробних заводів.

Підсумовуючи вищезгадане, зазначимо, що протягом другої половини 1920-х рр. діяльність маслоробних підприємств стало важливою ланкою промислової роботи споживчої кооперації України. Випускаючи висококалорійне вершкове масло, кооперативні організації таким чином сприяли вирішенню продовольчої проблеми і забезпеченню населення великих міст та промислових новобудов. Водночас розвиток маслоробної справи організаціями споживчої кооперації сприяв інтенсифікації селянських господарств та збільшенню їх товарності. Крім цього, продукція кооперативних маслозаводів, маючи широкий збут на європейських ринках, була джерелом валютних надходжень для індустріалізації країни.

З огляду на історичний досвід споживчої кооперації України щодо налагодження масловиробництва в умовах конкурентної боротьби за ринок у період непу, варто і нині на держав-

ному рівні сприяти підтримці кооперативного сектора переробної галузі. Переконані, що вітчизняна споживча кооперація за певної державної підтримки (у тому числі зменшення оподаткування, протидії рейдерським атакам на кооперативну власність, кредитування з метою запровадження нових технологій тощо) здатна й нині забезпечити внутрішній ринок якісною несфальсифікованою молочною продукцією. Крім цього, як засвідчує попередній історичний досвід, продукція молокопереробних підприємств споживчої кооперації за сприяння держави, може й надалі успішно конкурувати на ринках Європи. Ідеться про відновлення та розширення споживчою кооперацією експорту сухого та згущеного молока, вершків, вершкового масла та інших молочних продуктів, які традиційно користувалися попитом за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Векслерчик С. Текущие вопросы кооперативной промышленности и промышленного строительства / С. Векслерчик // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 20. – С. 52–54.
2. Механізація масловиробництва Вукоопспілки // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 3. – С. 23 – 25.
3. Украинская потребительская кооперация к началу 1924 года. – Х. : Вукоопспілка. – 1924. – 32 с.
4. Краткий отчет Вукоопспілки за 1924–1925 год. – Х. : Книгоспілка. – 1926. – 56 с.
5. Кистанов Я. А. Потребительская кооперация СССР. Исторический очерк / Я. А. Кистанов. – М. : Изд-во Центросоюза, 1951. – 419 с.
6. Аріман М. В. Історія споживчої кооперації України / М. В. Аріман, С. Г. Бабенко, С. Д. Геллей та ін. – Львів : Інститут Українознавства НАН України, 1996. – 383 с.
7. Вахитов К. И. Кооперация: теория, история, практика : Избранные изречения, факты, материалы, комментарии / К. И. Вахитов. – К. : Дашков и К., 2004. – 557 с.
8. Голець В. В. Кооперація і неп (20-ті рр. ХХ ст.) / В. В. Голець. – Чернігів : Просвіта, 2006. – 244 с.
9. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК : в 2 т. – Т. 1. – 1918–1941. – К. : По-

- литиздат Украины, 1976. – Т. 1. – С. 418–419.
10. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – № 28. – Х. : Офіційне видання Народного комісаріату юстиції. – 1926. – Ст. 271. – С. 601.
  11. Кооперативная хроника. План маслоробництва Вукопспілки на 1926–1927 рр. // Кооперативный бюллетень. – 1926. – № 37. – С. 46–47.
  12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1312. – Арк. 62.
  13. Векслерчик С. Текущие вопросы кооперативной промышленности и промышленного строительства / С. Векслерчик // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 20. – С. 52.
  14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1480. – Арк. 60, 83, 99–110.
  15. Рационалізація кооперації: механізація маслоробництва Вукопспілки // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 3. – С. 23.
  16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1480. – Арк. 55.
  17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 2. – Спр. 2238. – Арк. 26.
  18. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-2178. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 25–25 зв.
  19. Кооперація на місцях. Кооперативне масло за кордон // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 19. – С. 60.
  20. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1928. – № 7. – Ст. 44. – С. 249.
  21. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1928. – № 14. – Ст. 88. – С. 458–461.
  22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1773. – С. 344.

УДК 378.633:334.735(477)«193»

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ У 30-Х РР. ХХ СТ.

В. П. Рекрут

В історії споживчої кооперації радянської України найменше досліджений період діяльності кооперативних товариств і установ у 30-х рр. ХХ ст. Не висвітлений і стан кооперативної освіти, практично відсутня інформація про кооперативні навчальні заклади та їхню діяльність. Тому наукові й краєзнавчі розвідки з цієї тематики не втрачають своєї актуальності й повинні стати предметом досліджень сучасного покоління кооператорів.

Зазначимо, що у фундаментальних працях з історії української кооперації І. Витановича [1], М. Алімана, С. Бабенка, С. Гелея [2], С. Бабенка, С. Гелея, Я. Гончарука та інші [3], С. Бабенка, С. Гелея [4], В. Марочка [5] та інші розкрита діяльність кооперативних установ

України у 30-х рр. ХХ ст. Однак у згаданих дослідженнях специфіка організації кооперативної освіти та стан підготовки кадрів відображені фрагментарно, без врахування наслідків впливу ідеології більшовизму на ці важливі складові діяльності кооперації.

Певний аналіз історичного розвитку кооперативної освіти СРСР поданий у монографії К. Вахтова [6]. Стан освіти в Україні частково висвітлений вітчизняними науковцями у колективній праці «Кооперативна освіта в Україні» [7]. У монографії В. Подоляна і В. Рекрута «Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття» частково розглянуто стан кооперативної освіти Поділля на початку 30-х рр. і